

РЕЦЕНЗІЯ

професора кафедри соціальної роботи та реабілітації
Національного університету біоресурсів і природокористування України,
доктора педагогічних наук, професора **ОСАДЧЕНКО Інни Іванівни**
на дисертацію **БУДЕГАЙ Вікторії** на тему:
**«Формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти
спеціальності «Соціальна робота»,**
подану на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»
галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»

Актуальність та доцільність дисертації. У сучасних умовах глобалізації та інтеграції у світову спільноту Україна в жорсткій боротьбі з рашистською навалою, гідно виборює своє право стати повноправним членом Європейського співтовариства. У цьому процесі ключову роль відіграє державна політика, спрямована на впровадження інклюзії як основоположного інтегративного принципу організації суспільного буття, життєдіяльності, освіти та праці всіх громадян, незалежно від статі, віку, раси, стану здоров'я, наявності інвалідності, національності, політичних чи релігійних переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального чи майнового статусу. Такі демократичні трансформації визначають необхідність застосування інклюзивного підходу в усіх сферах суспільного життя, зокрема в соціальній роботі, яка є ключовим інструментом формування цінностей рівності, толерантності та соціальної згуртованості. У зв'язку з цим постає нагальна проблема підготовки висококваліфікованих соціальних працівників, здатних ефективно взаємодіяти з різними групами отримувачів соціальних послуг, налагоджувати співпрацю з установами, організаціями, волонтерами для забезпечення якісного надання соціальних послуг і підтримки громадянам, які перебувають в складних життєвих обставинах. Таким чином, професійна підготовка майбутніх соціальних працівників передбачає не лише оволодіння високим рівнем фахових компетентностей, а й сформованого високого рівня інклюзивної культури, яку буде активно демонструвати у своїй професійній діяльності та повсякденному житті, слугуючи прикладом для суспільства.

Посилює актуальність теми низка державних документів, в яких акцентується увага на особливостях створення соціального інклюзивного середовища та готовності фахівців ефективно взаємодіяти з його учасниками: Конституція України, Закони України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), «Про соціальні послуги», «Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030» (2021), «Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року» (2024) та ін. І те, що в науковій площині поняття інклюзивної культури та формування її у майбутніх фахівців розглядається фрагментарно і потребує системного підходу.

Отже, тема дисертації Будагай Вікторії на тему: «Формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» є актуальною і цілком відповідає запитам часу.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, під час її виконання забезпечується застосуванням методології, адекватної меті та завданням, специфіці об'єкта і предмета, використанням необхідного комплексу методів дослідження, а також практичним упровадженням отриманих результатів.

Сформована авторкою джерельна база характеризується різноманітністю та достатньою повнотою, що є безперечним доказом інформативності та валідності представленої роботи.

Чіткість і структурованість наукового апарату дослідження дали можливість визначення науково обґрунтованих теоретичних засад, обрання оптимальної стратегії здійснення наукового пошуку, окреслення основних питань для вивчення.

Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується також апробацією результатів дослідження.

Структура дисертації є обґрунтованою і логічною, що дозволило авторці охопити предмет дослідження. Робота складається з анотацій, вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (211 найменувань, із них 186 – іноземними мовами) та додатків, які ілюструють ґрунтовну дослідницьку роботу. Загальний обсяг дисертації становить 293 сторінки. Дисертацію проілюстровано 5 рисунками і 9 таблицями.

У **вступі** подано обґрунтування вибору теми дослідження, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну та окреслено практичне значення одержаних результатів, надано відомості щодо їх упровадження та апробації, кількості публікацій дисертантки, у яких відображено основні положення дисертації.

У **першому розділі** *«Теоретичні основи формування інклюзивної культури у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»* проаналізовано праці вітчизняних і зарубіжних дослідників з питань соціальної інклюзії, інклюзивної культури у соціальних працівників. Авторкою схарактеризовано стратегічні імперативи інклюзії у професійній діяльності фахівців соціальної сфери, ступінь розробленості проблеми формування інклюзивної культури у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» та схарактеризовано ключові поняття дослідження у науковому тезаурусі інклюзії та соціальної роботи. Розгляд праць науковців та нормативних документів дав авторці підстави узагальнити: історію становлення соціальної інклюзії в соціумі; суспільну місію соціальної роботи у розбудові «суспільства для всіх»; обґрунтувати значення інклюзивної культури соціального працівника у професійній діяльності та виявити особливості її формування.

Окремо слід наголосити на виявлених дослідницею стратегічних імперативів інклюзії в професійній діяльності фахівців соціальної сфери (рівний доступ до соціальних послуг та підтримки; захист прав та соціальна справедливість; сприяння соціальній взаємодії та толерантності; розвиток інклюзивних середовищ та спільнот; підтримка економічної незалежності та зайнятості; забезпечення доступу до освіти, охорони здоров'я, культури тощо; інституційна підтримка та координація; постійний моніторинг та оцінка впроваджених інклюзивних програм та ініціатив), імплементація яких визначає не лише ефективність надання послуг, але і створення гармонійного, інклюзивного суспільства, в якому кожен громадянин має рівні можливості та повагу до своєї гідності.

Під час виявлення взаємозв'язку понять «культура», «інклюзивна культура», «інклюзивної культура соціального працівника» авторкою уточнено сутність *інклюзивної культури* як частини загальної культури людства і позначає високий рівень розвитку суспільства, в якому різноманіття потреб вітається, підтримується, акумулюється суспільством, забезпечуючи можливість досягнення високих результатів в усіх сферах життєдіяльності людей, в основі якого лежать інклюзивні цінності, дотримання яких стимулює безперервне вдосконалення кожного громадянина, групи та суспільства загалом.

Інклюзивну культуру соціального працівника авторка розглядає як багатовимірний, інтегративний компонент культурного розвитку особистості фахівця соціальної сфери, що характеризується: систематичним засвоєнням інклюзивних цінностей; постійним поглибленням спеціальних фахових знань, умінь і навичок; цілісним розвитком професійно-особистісних якостей та їх практичним застосуванням в умовах соціальної інклюзії.

Варто також звернути увагу на особливій сумлінності дослідниці роботи щодо студіювання наявних наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених в ракурсі порушеної проблеми дослідження.

У **другому розділі** *«Моніторинг процесу формування інклюзивної культури у майбутніх соціальних працівників»* уточнено сутність, специфіку і компоненти інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників, визначено критерії, показники та схарактеризовано рівні їх сформованості; здійснено діагностику сформованості інклюзивної культури у здобувачів освіти спеціальності «Соціальна робота».

На основі порівняльного аналізу змісту основ професійної та інклюзивної культури соціального працівника, а також процесу її формування, що містяться у науково-педагогічних працях уточнено, що «інклюзивна культура у здобувачів освіти спеціальності «Соціальна робота» є комплексним інтегративним особистісним утворенням, що відображає єдність збереження, засвоєння, накопичення і збагачення професійних знань, умінь, навичок, особистісних якостей інклюзивними цінностями в інклюзивному освітньому середовищі університету й реалізуються під час виконання професійних функцій в умовах соціальної інклюзії. Також уточнено структуру інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників, що охоплює мотиваційний, пізнавальний, діяльнісний компоненти.

Згідно з окресленими компонентами, визначено критерії і показники сформованості інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»: мотиваційно-ціннісний критерій має відповідні показники: наявність внутрішніх мотивів і цілей, спрямованих на здобуття та використання знань для формування інклюзивної культури та прийняття різноманітності; прагнення до формування моральних і громадянських ідеалів, цінностей в контексті інклюзії, позитивне ставлення до різних соціальних і культурних груп; бажання набуття досвіду толерантної взаємодії з представниками різних спільнот із дотриманням етичних норм та стандартів інклюзивного спілкування. Інформаційно-пізнавальний критерій розкривають показники: оволодіння загальнотеоретичними знаннями та сучасною формацією щодо інклюзії та формування світогляду; засвоєння спеціальних знань щодо організації інклюзивного середовища; опанування основами толерантного спілкування та взаємодії в інклюзивному середовищі. Операційно-діяльнісний критерій охоплює такі показники: навички будувати ефективну комунікацію з особами з інвалідністю, їх родинами та іншими учасниками інклюзивного середовища; уміння використовувати різні інклюзивно-культурні технології в практиці соціальної взаємодії та готовність демонструвати інклюзивну культуру під час розв'язання професійних завдань. Ступінь сформованості інклюзивної культури у майбутніх соціальних працівників диференційовано на високий, середній і низький рівні.

Як свідчить наведений у дисертації фактаж у відповідності до діагностичних методик, дослідниці вдалося щонайглибше виявити стан сформованості інклюзивної культури у здобувачів освіти спеціальності «Соціальна робота». На основі кількісного та якісного опрацювання результатів було доведено необхідність удосконалення освітнього процесу в закладах вищої освіти, які здійснюють підготовку майбутніх соціальних працівників.

На особливу увагу заслуговує ретельне студіювання змісту дисциплін, наукової, виховної та громадської роботи в контексті формування інклюзивної культури у студентів.

У **третьому розділі «Оптимізація процесу формування інклюзивної культури у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»»** розроблено й апробовано модель педагогічної системи формування інклюзивної культури у здобувачів освіти спеціальності «Соціальна робота»; проаналізовано результати дослідно-експериментальної роботи.

Окремо слід наголосити на оригінальному підході до розроблення моделі системи формування інклюзивної культури у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота». Вона складається з методологічно-цільового, змістово-процесуального та результативно-оцінювального блоків, кожен із яких містить необхідні й достатні взаємопов'язані елементи, що текстуально аргументовані. Слід зазначити, що, на відміну від інших аналогів, у цій моделі логічно, доступно й лаконічно в схематичній формі показано, якої мети треба досягнути, які саме завдання потрібно виконати, на яких підходах і принципах повинен ґрунтуватися процес формування інклюзивної культури у студентів, яку мати послідовність та організаційно-методичне забезпечення, щоб досягти бажаної результативності – підвищення рівня сформованості інклюзивної культури у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота».

Позитивної оцінки заслуговують виокремлені й теоретично обґрунтовані педагогічні умови (стимулювання стійкого інтересу, позитивної мотивації і ціннісних уявлень про інклюзивну культуру майбутніх соціальних працівників в освітньому середовищі ЗВО; оволодіння студентами теоретичними знаннями з інклюзивної культури на основі оновлення змісту фахових дисциплін із застосуванням інноваційних форм та активних методів; набуття досвіду реалізації інклюзивно-культурних практик соціальної роботи через поєднання аудиторної та позааудиторної діяльності), поетапна реалізація яких забезпечує ефективність експериментальної моделі.

На особливу увагу заслуговує практичне впровадження розробленої моделі системи формування інклюзивної культури у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» та методичного забезпечення цього процесу на етапі формувального експерименту, зокрема, розроблені та впроваджені авторські методичні рекомендації до виконання практичних занять та самостійної роботи з освітнього компонента «Основи соціальної інклюзії та безбар'єрності» для підготовки фахівців за ОПП «Соціальна робота» спеціальності 231 «Соціальна робота» денної та заочної форм навчання.

Під час контрольного етапу експериментальної роботи проведено порівняльний аналіз якісних і кількісних змін щодо рівня сформованості інклюзивної культури у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» експериментальної групи до та після експерименту. Позитивна динаміка отриманих результатів засвідчила статистично значущі відмінності у рівнях сформованості досліджуваного явища, що підтверджує ефективність заявленої моделі.

Відзначимо, що дисертація характеризується системним підходом до предмету дослідження та логічним, послідовним і переконливим викладом матеріалу, а висновки до розділів, загальні висновки відповідають поставленій меті і завданням.

Аналіз змісту дисертації дає підстави для висновку про те, що поставлені завдання розв'язано, гіпотезу підтверджено, мету наукового пошуку загалом досягнуто.

Висновки та пропозиції, що викликають певні сумніви, зауваження або вказують на окремі суперечності та можуть слугувати підґрунтям дискусії під час захисту дисертації. Схвалюючи стратегію і тактику наукового пошуку авторки, у порядку наукової дискусії вважаємо за доцільне висловити окремі міркування:

1. Аналізуючи провідні категорії дослідження, варто було детально розглянути, а можливо й уточнити поняття «професійні функції соціального працівника в інклюзивному соціальному середовищі». Адже багатоаспектність функціоналу, яку наведено в роботі, неможливо охопити одним дослідженням. Тому таке уточнення конкретизувало б окреслені в роботі основні напрями діяльності фахівця в умовах інклюзії.

2. У роботі трапляються різні терміни для позначення умов соціальної інклюзії, в яких працює соціальний працівник, чи буде працювати здобувач освіти спеціальності «Соціальна робота», це: «інклюзивне середовище», «соціально інклюзивне середовище», «в умовах інклюзії», «в умовах інклюзивного середовища». Варто було б термінологічно визначитися і застосовувати якусь одну дефініцію.

3. У розділах містяться великі за обсягом таблиці, які займають більше однієї сторінки. На нашу думку, їх можна було б перенести у додатки, що суттєво розвантажило текст.

4. Визначаючи перспективи подальших наукових пошуків, варто було б уточнити, які саме питання науково-методичного забезпечення процесу формування компетентностей майбутніх перекладачів потребують вивчення.

5. Віддаючи належне позитивним здобуткам і висновкам дисертації, рекомендуємо дослідниці систематизувати матеріал практичних напрацювань і представити його, наприклад, у вигляді навчально-методичного посібника.

Висловлені зауваження і побажання мають рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження. Вони викликані інтересом до цього дослідження, новизною та актуальністю окреслених у дисертації питань і свідчать про творчий характер роботи та спроби вирішення теоретично складних і практично важливих проблем сучасної педагогічної науки.

Загальний висновок. Враховуючи актуальність теми, наукову новизну отриманих результатів, практичне значення зазначаємо, що дисертація на тему: «Формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагоме теоретичне й прикладне значення для розвитку педагогічної науки, заслуговує позитивної оцінки, відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року (із змінами), а її авторка Будагай Вікторія Андріївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка».

Рецензент професор кафедри соціальної роботи та реабілітації Національного університету біоресурсів і природокористування України, доктор педагогічних наук, професор Інна ОСАДЧЕНКО